

Araştırmalar", *TAD*, I/1 (1963), s. 104; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerlestirilmesi*, Ankara 1988, bk. İndeks; N. Atsız - Ahmed Naci, "Anadolu'da Türkler'e Aid Yer İsimleri", *TM*, II (1928), s. 254-255.

 FARUK SÜMER

KINNESRÎN

(قَنْسُرِينْ)

Kuzey Suriye'de tarihî bir şehir.

Helenistik dönemde Seleukos Nikator (m.Ö. 305-280) tarafından Chalcis ad Belum adıyla Kuveyk Irmağının sağ yakasında kurulmuş olup Halep'in 28 km. güneybatısındadır. O dönemde Suriye-Arabistan sınırlarındaki askerî-idarî bölgeye de adını veren şehir Antakya'dan Fırat'a, Hamma'dan Tedmür'e uzanan savunma hattının stratejik bir mevkide yer alıyordu. Topraklarının çok verimli olması, aynı zamanda ticaret yollarının kesiştiği bir bölgede bulunması sebepleriyle kısa sürede önemli bir ticaret merkezi ve tâhil pazarı haline gelmiştir. Sonraki dönemlerde Ârâmîce / Sûryânîce "kartal yuvası" anlamındaki Kenneşrin'e çevrilen adı Babil Talmudu'nda Kannishrayâ (III, 366), Batılı Ortaçağ tarihçilerinin eserlerinde Canestrine ve Arap kaynaklarında Kinnesrîn şeklinde geçmektedir.

Güneyden gelen Amâlika kabilelerinin başlattığı Arabistan yarımadasının kuzeyine yönelik Arap göçü Bizans döneminde de devam etmiş, VI. yüzyılın başlarından itibaren Suriye nüfus bakımından büyük ölçüde Araplaşmıştır. Bu topraklarda Bizans'ın vasal olarak Gassânîler'in kurulduğu dönemde Kinnesrîn, Halep, Menbic ve Bâlis civarında da Arap kabileleri yaşıyordu. Bizans, İran'la yaptığı savaşlarda önem taşıyan Kinnesrîn'i, dışarıdan gelecek saldıruları gözetlemeye uygun bir mevkide ve askerî ihtiyacını karşılayabilecek verimli bir arazinin ortasında yer alması sebebiyle bölgedeki dokuz idarî ve askerî merkezden biri haline getirmiştir. Bizans döneminde Sâsânîler'le şiddetli savaşlara sahne olan bölge 573'te ve 608-609'da Sâsânî işgaline mâruz kaldı.

VII. yüzyılın başlarında Tenûh ve Selîh Arap kabilelerinin yaşamakta olduğu Kinnesrîn, Hz. Ömer zamanında Ebû Ubeyde b. Cerrâh tarafından fethedildi (16/637). O sıralarda Suriye Filistin, Ürdün, Dımaşk ve Humus olmak üzere dört askerî bölgeye (cünd) ayrılmıştı. Başlangıçta Humus'a katılan Kinnesrîn daha sonra müstakil

bir cünd haline getirildi. Belâzûrî bunu I. Yeşîzîn, Taberî ise Muâviye'nin yaptığı ve Hz. Ali ile mücadelede sırasında Irak'tan gelip kendisine sığınanları oraya yerleştirek Kinnesrîn cündünü teşkil ettiğini söyler. Bu sirada daha önce Humus valiliğine bağlı olan Cezîre de Kinnesrîn'e katılmıştı; Abdülmelik b. Mervân ise onu ayrı bir cünd yaptı. Kinnesrîn cündü Abâbâsi Halifesi Mansûr zamanında en geniş alanına kavuştu. Hârûnûrreşîd Menbic, Dülük, Ra'bân, Kûrus, Antakya ve Tîzîn'i Kinnesrîn'den ayırip Cündülâvâsim veya sadece Avâsim adıyla müstakil bir bölge haline getirdi ve tamamen askeri teşkilâta bağlayarak müstahkem noktalarına muharebe birlikleri yerleştirdi (170/786-87). Artık sınırları daralan Kinnesrîn cündü yalnızca Halep, Maarretûnu'mân, Maarretûmasrîn ve Sermin'den ibaretti. Kinnesrîn cündünün merkezi başlangıçta Menbic idi; IV. (X.) yüzyıldan itibaren onun yerini Antakya aldı. Müslüman tarihçi ve coğrafyacıların verdiği bilgilerden, daha sonraları da birtakım sınır değişiklikleri yapıldığı ve cündün yavaş yavaş askerî öneminin azalıp ekonomik önemini artırttığı anlaşılmaktadır.

IV. (X.) yüzyılda Kinnesrîn Bizans-Hamîdânî mücadeleşine sahne oldu. 351 (962) yılında Bizans ordularının yaklaştığı duyulunca Kinnesrîn halkın bir kısmı Fırat'ın öbür sahiline kaçtı; diğerleri ise Seyfüddîvle el-Hamîdânî tarafından Halep'e yerleştirildi. Bu saldıruda tahrip edilen Kinnesrîn, yüzyılın sonlarına doğru ve XI. yüzyıl içerisinde birkaç defa daha tahrip edilip yeniden kuruldu. 479'da (1086) Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'un tahribatından sonra büyük ölçüde boşaldığı anlaşılan şehir Haçlı seferleri sırasında zaman zaman ordu karargâhı olarak kullanıldı. Artuklu Necmeddin İlgazi, Muhamrem 513'te (Nisan 1119) Kinnesrîn'den Hârim, Ruc ve Cebeli-sümmâk'e akınlar düzenledi. Ardından İmâdüddin Zengînin kumandanlarından Savar burayı üs edindi. 529'da (1135) Trablus Kontu Pons şehri kuşattıysa da İmâdüddin Zengînin yaklaşması üzerine kuşatmaya son verdi. Bu tarihlerden itibaren Kinnesrîn artık iyice harabelerin arasında kalan küçük bir köye dönüştü; buradan geçen seyyah ve coğrafyacılar, eskiden mâmur ve müstahkem bir şehir olan bu cünd merkezinin sıradan bir köy haline geldiğini söylemektedir. XIII. yüzyıl müelliflerinden Yâkût el-Hamevî, kendi zamanının

da burada vergi memurlarının ve ticaret kervanlarının konakladığı tek bir hanın bulunduğuandan bahseder (*Mucecemü'l-bûldân*, IV, 404). Kînnesrîn, günümüzde de sur kalıntıları ile kuzeybatısındaki yüksek mevkide bulunan kale kalıntıları arasında yer alan küçük bir köyden ibarettir ve buraya sadece kuzeyindeki Sâlih peygambere atfedilen -aslında Emîr Sâlih b. Ali b. Abdüllâh b. Abbas'a ait olan- bir türbeden dolayı bazı hacı kâfileleri uğramaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûh* (Rîdvân), s. 139-145, 150-154; İbnü'l-Fakih, *Kitâbü'l-Bûldân* (nşr. Yusuf el-Hâdi), Beyrut 1996, s. 160-164; İbn Hurdâzbîh, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 228-229; Taberî, *Târih* (Ebû'l-Fazl), II, 149; III, 106; IV, 161; IX, 176; İbn Hawkal, *Şüretü'l-arz*, Leiden 1967, s. 177-179; Makdisî, *Ahseñü't-tekâsim* (nşr. Gâzî Tuleymât), Dımaşk 1980, I, 142-143; Nâsîrî Hüsrev, *Sefernâme* (nşr. Yahâ el-Hasşâb), Beyrut 1983, s. 45; İbn Cübeyr, *er-Rîħâle*, Beyrut, ts. (Dâru'l-kitâbi'l-Lübânnî), I, 179-180; Yâkût, *Mucecemü'l-bûldân*, Beyrut, ts. (Dâru'l-fikr), II, 206-207, 282-286; III, 312; IV, 165, 403-404; İzzeddîn İbn Şeddâd, *el-A'lâķu'l-hâfiṭe fi zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre* (nşr. Yahâ Zekeriyâ Abbâre), Dımaşk 1991, I/2, s. 40-43; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nûzzâr*, I, 91; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü'l-ṭâlib* (Zekkâr), I, 65-77, 108, 137-138; Himyerî, *er-Rauzâ'u'l-mi'târ*, s. 473-474; G. Demombynes, *La Syrie à l'époque des mamelouks*, Paris 1923, s. 30, 82-96; R. Dussaud, *Topographie historique de la Syrie antique*, Paris 1927, s. 181-182, 432-436, 450-467, 476-477; Cl. Cahen, *La Syrie du nord*, Paris 1940, s. 134, 155, 285, 291, 350, 352; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İslitan), İstanbul 1970, s. 9, 14, 93, 112; a.mlf., "Kinnesrîn", İA, VI, 711-713; Necde Hammâş, "el-Ecnâd ve idâretü'hâ", *Bilâdû's-Şâm fi'l-ahdi'l-Ümeyî*, Amman 1989, s. 285-301; N. Ziyâde, "el-Merâkîzü'l-idâriyye ve'l-askeriyye fi bilâdi's-Şâm fi'l-'âṣri'l-Ümeyî", a.e., s. 303-314; N. Eliséeff, "Kinnasrin", *EJ* (Fr.), V, 126-128.

İSMAİL YİTİRT

KINTÂR

(bk. KANTAR).

KIPÇAKLAR

Bati Göktürk topluluklarından bir Türk kavmi.

Kipçaklar'ı Bizanslılar ve Latinler "Kumanos, Cumanus, Komani", Ruslar "Polo-vets Kipçakî" (Ferganskiye), Almanlar ve diğer Batılı milletler "Falben, Valani, Pallidi", Ermeniler "Khartes", Macarlar "Kun" adlarıyla zikretmişlerdir. Bu adların ortak

KIPÇAKLAR

anlamı "sarı, sarımsı, solgun"dur. İslâm kaynaklarında "Kibcâk, Kibşâk, Kifçak", Gürcü kaynaklarında "Kifşak, Hifşah" şekillerinde geçen kelimenin etimolojisi hakkında kesin bir sonuca varılamamıştır. Kipçaklar'ın adının ilk defa geçtiği Rus yillardırda Türkmen, Peçenek ve Uzlarla aynı kavimden oldukları vurgulanmaktadır.

Kipçaklar da Peçenek ve Uzlar gibi Güneydoğu Avrupa bozkırlarında bir devlet kuramamışlar, daha çok kavmî esaslara göre bireleşmiş topluluklar halinde yaşamışlardır. Kaynaklarda çoğunlukla Kumanlar adı altında zikredilen Kipçaklar, ırtaç boyalarındaki Kimekler'in İşim-Tobol vadilerinde oturan bir koludur. XI. yüzyılın son yarısında ikili federasyon halinde yaşayan Kimekler'de idarecilik görevi Kipçak kolundaydı. Balkaş'tan ırtaç'e kadar olan bölgeye hükmeden Kipçaklar güneyden gelen Kunsarilar'ın kendilerine katılımıyla daha da kuvvetlendiler, ancak büyük bir ihtiyalle doğudan K-i-tan baskısı, yer ve otlak darlığı sebebiyle İdil (İtil) nehri üzerinden Batı'ya yöneldiler. Önlerindeki Uz (Oğuz) kitlelerinin 1048'de Balkanlar'a çekilmesi üzerine de Güney Rusya'ya geldiler. Rus yillardırda ilk defa 1054 yılında "Polovtsi" adıyla zikredilen Kipçaklar bu dönemde hâkimiyet sahalarını Dinyepr'e kadar genişlettiler. Doğu'da Kipçak adı muhafaza edilirken Batı'da yukarıda anılan adlarla tanındılar.

1061'den itibaren Kipçaklar Rus bozkırlarını ele geçirmeye başladılar. 1078'de Bizans'a isyan eden Peçenekler'le birlikte Edirne'yi muhasara ettiler. Bu tarihten itibaren 1083-1096 ve 1109-1114 yıllarında Bizans'a karşı akınlar yaptılar. Hâkimiyetlerini, 1080'lere Don - Dinyestr havzaları başta olmak üzere Balkaş gölü-Talas yoresinden Tuna ağzına kadar yayıldılar. Kafkaslar'da Kuban bölgesini içine alan bu arazi kuzeýde Oka-Sura nehirleri boyuna, yani İdil Bulgarları sınıra kadar uzanıyordu. Doğu Avrupa-Batı Sibirya bozkır bölgelerinin tamamını kapsayan Kuman-Kipçak sahası o zamandan itibaren İslâm kaynaklarında "Deşt-i Kipçak" (Kipçak Bozkırı) adıyla anılmıştır. Rus, Bulgar, Alan, Burtas, Hazar ve Ulahilar'ın Kipçak tâbiyyetinde yaşadıkları bu devirde Kipçak ülkesi Orta Asya, İtil-Yayık, Don-Donets, Aşağı Dinyepr ve Tuna adlı beş bölgeye ayrılmıştı. Kipçaklar bu bölgelerde kendi başbuğlarının idaresinde yaşıyorlardı.

1091'de Macaristan'a, 1092'de Lehistan'a giren Kipçaklar 1093'te Bizans topraklarında göründüler. Ruslar 1103'te Kipçaklar'a karşı büyük bir başarı kazandılar, Kipçaklar da buna 1105-1111 yılları arasında kısa aralıklarla şiddetli akınlar halinde cevap verdiler. Tuna Kipçakları'nın bir kısmı Macaristan'a giderken Dinyepr Kipçakları, Pereyaslavl Knezliği'ne karşı hücumu geçtiler (1177-1179). Kiev civarına akın eden Aksu nehri boyundaki Kipçaklar, Kiev Knezi Svyatoslav idaresinde bütün güney Rus knezliklerinin birleşerek meydana getirdikleri orduya mağlûp oldular (1184). Bu sefere katılmayan Novgorod-Seversk Knezi İgor Svyatoslav'ı 1185 yılında Kipçaklar'a karşı sefere çıktı, ancak Aşağı Don sahrasında Kayalı Irmağı kıyısında kuşatılarak imha edildi. Rus edebiyatının şaheseri olarak kabul edilen "İgor Bölüğü Destanı"nda İgor Svyatoslav'ı'ın bu seferi anlatılmaktadır.

Rus knezleri, Kipçaklar'ın yardımlarını sağlamak ve nüfuz elde etmek amacıyla Kipçak başbuğlarının kızlarıyla evlenmişlerdir. Kipçak başbuğu Atrak'ın güzelliği ile meşhur olan kızının Gürcü Kralı Bagratlı II. David ile evlenmesinden sonra Don-Kuban boyundaki Kipçaklar'la Gürcüler arasında yakın münasebetler kuruldu. Gürcü Kralı 1118'de Çoruh, Kür dolaylarına yerleşen Kuman Kipçakları'ndan 40.000 kişilik mükemmel bir atlı ordu oluşturdu. Gürcüler, bu atlı Kipçak kuvvetleri sayesinde Anadolu Selçuklularının hücumlarına karşı koydular. Şirvan, İran ve İrmâniye'ye başarılı seferler düzenlediler.

Kipçak başbuğu Atrak 1125'te Gürcistan'dan yurduna döndü. Ancak kendisiyle beraber Gürcistan'a giden Kipçaklar'ın büyük bir kısmı geri dönmeyip orada kaldı ve çeşitli yerlere yerleştirildi. Doğu Anadolu'da Çıldır gölü çevresindeki Kipçaklar bunların torunlarıdır. Gürcistan'a gittikleri için Don boyalarını tamamen, Kuban bölgesini de kısmen boşaltan Kipçaklar'dan Kırım yarımadاسında kalanlar bölgedeki şehirlere yerleserek ticaret hayatına atıldılar ve bazı küçük kasabalar kurdular.

Anadolu Selçukluları, 1221 yılında Karadeniz'in büyük ticaret merkezi olan Kırım'daki Suğdak (Sudak) şehrinin zapetince Kipçak ve Rus kuvvetleri şehri geri almak için birlikte hareket ettilerse de Selçuklu müdafası karşısında başarılı olamadılar.

Kipçaklar, doğudan gelen Moğol istilâsı karşısında Ruslar'la yeniden askerî iş birliği yapmalarına rağmen 1223 yılında meydana gelen Kalka savaşında Cebe-Noyan ile Sübütyay kumandasındaki iki Moğol askerî tümenine mağlûp olmaktan kurtulamadılar.

1238'de Rusya'nın kuzeyi tamamen Cengiz'in torunu Batu Han'ın eline geçti. Kipçaklar Moğol ordusu karşısında tutunmadılar. Başbuğ Köten kumandasındaki Kipçak kuvvetleri Don ve Donets havzasında darmadağın oldu, kaçabilenler Macaristan'a sığındılar (1239). Kipçaklar'ın büyük bir kısmı Moğol istilâsına sırasında İdil Bulgarları'nın topraklarındaki ormanlık sahaya gitti. Bu olay, eski İdil Bulgar yurdunun büsbütün Kipçaklaşmasında büyük bir rol oynadı. Kipçak ülkesi Moğol istilâsına uğrayıp bölgede Altın Orda Devleti'nin kurulmasından sonra (1241) Kipçaklar'ın hiçbir rolü ve kuvveti kalmadı. Bazı Kipçaklar Moğol İmparatorluğu'nda önemli görevlerde bulundular.

Başlangıçta Selçuklular'a bağlı iken bağımsız bir hüviyet kazanan Irak'taki Kipçakoğulları hâkimiyeti bazan bağımsız, bazan da Musul Atabegliği'ne veya Eyyûbiler'e bağlı bir şekilde VII. (XIII.) yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Arap-İslâm devletlerinde uygulanan saray muhafiz kitalarında Türkler'den oluşan birliklerin kullanılması usulü Eyyûbiler'de de uygulanmış, Kipçak ve Oğuz gençleri bu amaçla eğitilmiş, askeri güç onlardan oluşan birliklerin elinde toplanmıştır. İzzeddin Aybeg'in Mısır'da 1250'de Eyyûbiler sülalesen son vererek yerine kendisini sultan ilân etmesiyle kurulan Memlükler Devleti kısa bir süre sonra Kuman-Kipçak unsurunun eline geçmiştir. Bu devletin sultânları da Kipçak asıllıdır.

Diğer göçeve Türkler'de olduğu gibi başlangıçta şamanist olan Kipçaklar'ın bir kısmı zaman içerisinde Hristiyanlığı benimseyerek özellikle Ortodoks kilisesine bağlanmışlar, bir kısmı da Kırım, Kafkaslar ve İdil Bulgarları ülkesinde görüldüğü gibi müslüman olmuşlardır.

Özbekistan'da Fergana vadisinde yaşayan Kipçaklar'ın sayısı 1926 nüfus sayımına göre 33.502 kişi idi (günümüz istatistikleri bu konuda sayı vermemektedir). Özbek ve Kırgızlar arasında birer büyük kabile, Başkurt ve Nogaylar arasında ise daha küçük gruplar bugün Kipçak adını taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hudüdü'l-'âlem (trc. V. Minorsky), London 1937, s. 315-317, 453; Pl. Braçkow, "Opit İslədovaniya o Kumanah ili Polovtsah", *Zapiski Odessogo Obchestva Istorii i Drevnosteyi*, Odessa 1877, X, 114-130; P. V. Golubovskiy, *Peçenegi, Torki Polotsi do Naşestviya Tatar*, Kiev 1883-84; a.mlf., "Polovtsi v Vengrii", a.e., XXIX/12 (1889), s. 35-56; N. Ya. Aristov, *O zemle Polovetskoy*, Kiev 1877; C. G. Kuun, *Codex Cumanicus*, Budapest 1880; W. Bang, *Zu der Moskauar Polowzischen Wörteliste*, Belçique 1916; W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul 1927, s. 134-237; a.mlf., "Noviy trud o Polovtseh", *Russkaya İstoričeskaya Jurnal*, VII, Moskova 1921, s. 138-156; D. Rassovskiy, "K Voprosu o Proishođenii Codex Cumanicus", *Seminarium Kondakovianum*, Prag 1929, III, 193-214; A. I. Popov, *Kipçak i Rus*, Moskova 1949, s. 94-119; *Povesti Vremennih Let*, Moskova-Leningrad 1950; L. Rasonyi, *Tarihte Türkük*, Ankara 1971, s. 136-155; a.mlf., "Tuna Havzasında Kumanlar", *TTK Belleten*, III/11-12 (1939), s. 401-422; a.mlf., "Kuman Özel Adları", *TKA*, III-VI (1969), s. 71-144; C. A. Pletnëva, "Peçenegi, Torki i Polovtsi v Ujnorusskih Stepyah", *Materiale i Issledovaniya po Arheologii CCCP*, Moskova-Leningrad 1958, LXII, 151-256; a.mlf., "Polovetskaya Zemlya", *Drene-Russkie Knjajestva X-XIII v.*, Moskova 1975, s. 260-300; A. Yu. Yakubovskiy, *Deş-i Kipçak (Polovetskaya Step) v XI-XIII vv.*, Leningrad 1967; Akdein Nirmet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 71-97; B. E. Kumekov, *Gasudarstvo Kimakov IX-XI vv. po Arabskim İstočnikam*, Alma Ata 1972; S. M. Ahinjanov, "Ob Etničeskom sostave Kipçakov Srednevekovogo Kazakistana", *Prošloe Kazahstana po Arheologiceskim İstočnikam*, Alma Ata 1976, s. 81-93; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976, s. 11-47; İbrahim Kafeşoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1983, s. 185-196; a.mlf., "Türkler", IA, XII/2, s. 204-209; Fahrettin Kirzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruh Boyları'nda Kipçaklar*, Ankara 1992; P. Pelliot, "A Propos des Comans", JA, XI, serie, XV/1 (1920), s. 125-185; A. B. Boswell, "The Kipchak Turk", *The Slovonic Review*, VI, London 1927, s. 109-145; Gy. Miskolczy, "A Kunok Ethnikumahoz" *Történeti Szemle*, VII, Budapest 1918, s. 23-52; A. Ponomarov, "Kuman-Polovtsi", *Vestnik Drevney Istorii*, III/4, Moskova 1940, s. 58-82; R. R. A., "Kipçak", IA, VI, 713-716; G. Hazai, "Kipçak", EL² (Ing.), V, 125-126.

MUALLÂ UYDU YÜCEL

Kipçak Türkçesi. Kipçak kavim adının ilk geçtiği yer, İl İtmış Bilge Kağan'ın (747-759) mezarının bir parçası olduğu tahmin edilen Şine-Usu yazılındaki "türük kibçak elig yıl olurmuş" ibaresidir. Kumanlar ve Kipçaklar, VIII. yüzyılda Göktürk Devleti'nin batı bölgelerinde yaşayan Türk boyalarındandır. VIII-XII. yüzyıllar arasındaki çeşitli savaş ve göçler sonunda Kipçak adı altında birleşen Türk boyaları Avrupa-

da Kuman adıyla anılmaya devam etmiştir. XII. yüzyıldan bu yana Kuman ve Kipçak adları aynı halki göstermektedir.

Kipçaklar'ın önderliğinde oluşan kavimler birliğinin içinde başta Kanglılar ve Kimekler olmak üzere birçok Türk boyu bulunmaktaydı. Ancak bu kavimler çok yaşılmış olduklarıdan bir siyasi birlik olarak ortaya çıkamamışlardır. Kipçaklar'ın göçlerinden sonra, "Deş-i Kipçak" denilen bu ilk yerlerinden günümüze ulaşan yegâne eser *Codex Cumanicus* adlı derlemedir. XII. yüzyılın ortalarına doğru Moğol akınlarının çoğalmasıyla birlikte yayılma ve dağılmaları da hızlanan Kipçaklar, büyük bir kısmı Macaristan'da olmak üzere çeşitli Balkan ve Kafkas halkları içinde ermiş ve tarih sahnesinden çekilmiştir.

Kipçak Türkçesi, Batı Türkçesi'nin kuzey grubuna mensup olmasına rağmen asıl gelişmesi bir başka bölgede, güney grubunun yayıldığı sahanın da güneyinde Mısır ve Suriye'de meydana gelmiştir. Bunun sebebi, pek çok Kipçak gencinin köle ve câriye olarak satılması suretiyle bilhassa XIII ve XIV. yüzyıllarda Ön Asya ve Mısır'a gelmiş olmasıdır. Türkmen, Altın Orda ve Hârizm'den gelen Türkler de bu bölgede önemli bir nüfusa sahipti. Bütün bu Türk boyaları, zamanında kendi coğrafyalarında oluşturmadıkları devlet, medeniyet ve kültür merkezlerini yabancı bir muhitte oluşturmayı başarmışlardır.

Orta Türkçe döneminde Türk dilinin Batı kolunu Kuman-Kipçak ve Oğuz boyalarına mensup olan Türkler'in lehçeleri meydana getirir. XIII. yüzyılda teşekkül eden ve değişik dil özelliklerini gösteren yeni yazı dillerinin ortaya çıkıştı, o zamanki yazı dili Karahanlı Türkçesi ile (Hâkâniye Türkçesi) farklı özelliklere sahip olan Oğuz ve Kipçak gibi Türk boyalarının batıya doğru göçleri ve farklı bölgelere yayılmasıyla daha da belirgin hale gelmiştir. Kipçaklar uzun süre Türkmenler'le birlikte yaşadıklarından Kipçak Türkçesi ile Türkmen Türkçesi arasında çok yakın ilişki vardır. Kipçak Türkçesi hakkındaki en eski bilgiler Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvân-nü lugâti't-Türk*'nde Oğuz Türkçesi ile birlikte geçer. Bu bilgilerden iki lehçenin birbirine benzediği anlaşılmaktadır. Bu lehçeleri konuşan gruplardan birinin zamanla kuzeye, diğerinin güneye göç ederek ayrı siyasi teşkilât ve sınırlarla birbirinden uzaklaşmaları iki lehçede bazı farklıların meydana gelmesine yol açmıştır. Ancak Mısır'da bu iki Türk kavminin

yeniden bir araya geldiği dönemlerden kalan dil yâdigârlarında Türkmen ve Kipçak Türkçesi özelliklerinin kesin olarak ayırt edilmesinde çeşitli güçlükler ortaya çıkmıştır. XIII. yüzyıldan itibaren Suriye ve Mısır'da Memlük Kipçakçası ile yazılan bu eserlerin dili tam bir birlik göstermez. Bazı eserler için yazarları "Türkçe, halis Türkçe, Kipçakça, Türkmençe" gibi tabirler kullanılmışlardır. Bunlarla ne kastedildiği, aralarındaki farklılıkların ne olduğu tam olarak açıklanamamıştır.

Kipçak Türkçesi'nin başlıca dil özellikleri söylece sıralanabilir: 1. Bilinen sekiz ünlünün yanında bérme / birmek "vermek", éşitmek / işitmek, bék / biy "bey" gibi kelimelerde görülen ikili şekiller kapalı "e"nin varlığına işaret eder. 2. İç ve son sesteki "ğ / g"ler v olur: ağır > avur, bağlamak > bavlama, tövmek > tövmek "dövmek". 3. İç ve son sesteki "d / ð"ler y olur: aðak > ayak, kedmek > keymek "giymek". 4. Birden çok heceli kelimelein sonundaki "ğ / g"ler çoğunlukla düşer: bitig > biti "kitap, yazı", katığ > katı. 5. Olumsuzluk için "ermez / ermese" yerine daha çok "degül" kullanılır. 6. İlgî hali eki daima -níñg / -níñg (zamirlerde -íñg / -íñg) şeklidendir.

Kipçak dili yâdigârları bugün üç grupta incelenmektedir. a) *Karadeniz'in Kuzeyinde Yazılanlar* (Latin harflı metinler). *Codex Cumanicus*. Yerlesik bir medeniyet kuramayan bozkır Kipçaklar'ından bugüne ulaşan yegâne eser olan *Codex Cumanicus* Venedik'te Saint Marcus Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Cod. Marc. Lat. DXLIX). Gotik harflerle yazılan eserin birinci kısmının ilk satırlarında görülen 1303 yılının istinsah tarihi olduğu, telifinin ise 1294 yılında gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir. Kuman ve Tatar Türkçesi ile yazıldığı çeşitli yerlerinde belirtilen eser biri elli beş, diğeri yirmi yedi varaklı iki defterin tek ciitte birleştirilmesinden meydana gelmiştir. Latince, Farsça ve Kuman Türkçesi sözlükten oluşan ilk defterde Latince bir girişten sonra bazı gramer kuralları ve muhtelif konularla ilgili kelimeler Latin alfabetesine göre sıralanmıştır. Ancak Latince'den daha çok İtalyanca'ya yakın olduğu için bu kısma İtalyanca Codex denir. Bu kısmın İtalyan tüccarları tarafından yazıya aktarıldığı sanılmaktadır. Kuman Türkçesi-Almanca sözlükle başlayan ikinci defter Hıristiyanlığı dair Kuman Türkçesi ile dua, ilâhi ve kirk yedi adet bilmecayı ihtiva eder. Metinler Latin, Gotik ve bazan Yunan harfle-